

HAL
open science

Problémy české kolaborace

Tomáš Pasák

► **To cite this version:**

Tomáš Pasák. Problémy české kolaborace. Cahiers du CEFRES, 1995, Dějiny a paměť, 6, pp.25.
halshs-01609360

HAL Id: halshs-01609360

<https://shs.hal.science/halshs-01609360>

Submitted on 3 Oct 2017

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Distributed under a Creative Commons Attribution - NonCommercial - ShareAlike 4.0 International License

Cahiers du CEFRES

N° 6, Dějiny a paměť

Françoise Mayer, Marie-Elizabeth Ducreux (Ed.)

Tomáš PASÁK

Problémy české kolaborace

Référence électronique / electronic reference :

Tomáš Pasák, « Problémy české kolaborace », Cahiers du CEFRES. N° 6, Dějiny a paměť (ed. Françoise Mayer, Marie-Elizabeth Ducreux).

Mis en ligne en avril 2012 / published on : april 2012

URL : http://www.cefres.cz/pdf/c6/pasak_1995_problemy_ceske_kolaborace.pdf

Editeur / publisher : CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

<http://www.cefres.cz>

Ce document a été généré par l'éditeur.

© CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

Problémy české kolaborace

Tomáš Pasák

Původně jsem stať připravil pro časopis *Dějiny a současnost*, a to před 25 lety. Ze známých důvodů byl časopis zastaven a stať nevyšla. Na základních tezích svého vystoupení nemusím nic měnit ani po delší době, což se historikovi stává málokdy. Jsem rád, že mohu nyní svoji stať přednést jako referát na kolokviu českých, slovenských a francouzských historiků.

O otázkách kolaborace se začalo u nás odborně diskutovat na sklonku 60. let. Ke zvýšenému zájmu o tuto tematiku přispěl 21. srpen 1968. Řada historiků (J. Tesař, E. Mandler, T. Pasák) věnovala pozornost problémům okupačního období a s tím spojených otázek problémů kolaborace. Zatímco J. Tesař své myšlenky mj. zveřejnil v *Dějích a současnosti* 1968 č. 5 (Záchrana národa a kolaborace) a v témže časopise č. 5 (Účtování s ďáblem), E. Mandler své názory publikoval v časopise *Tvář*, a to v roce 1969 č. 1 a 6 (Realismus a radikalismus, Naše světové stíny). T. Pasák pak své názory k otázkám kolaborace zveřejnil, podobně jako J. Tesař, v časopise *Dějiny a současnost* (Gen. A. Eliáš a problémy kolaborace) a dále pak v nezveřejněné již stati o E. Moravcovi. Kromě toho vyšla z pera J. Tesaře a T. Pasáka řada odborných studií v časopise *Historie a vojenství* a *Československém časopise historickém*, ale není úkolem tohoto kolokvia provádět rozbor historiografie. Není nepodstatné, že diskuse o problémech české kolaborace byla v jistém smyslu shrnuta J. Pfaffem v časopise *Svědectví*, roč. XI, č. 41, a to ve stati "Kolaboranti mezi námi, tradice nebo komplex". I. Pfaff napsal: "Mandlerův výměr bezprostřední aktivní účasti všech občanů na vzniku, chodu a udržení systému (a tedy jejich bezprostřední zodpovědností za něj) se tak nebezpečně blíží poválečným mýtům "kolektivní viny", jejichž renesance našla v modifikované formě zastánce i mezi vyžralými profesionálními historiky, u nichž vykrytalizoval Mandlerovi příbuzný výklad Jana Tesaře proti formulaci diferencovanější, reprezentované Tomášem Pasákem. Pfaffův výklad kolaborace vyzněl příznivěji pro metodologickou koncepci diferenciaci. To však nebylo a není podstatné, nebo jen svobodná odborná diskuse o těchto problémech může naše myšlenky formulovat precizněji. Tato diskuse u nás nebyla více než na dvacet let. Jiné názory na problém kolaborace v jiném duchu než V. Krále – muže, který vtiskl peče historiografii totalitního období – byly potlačeny. Tolik úvodem.

Je třeba uvést, že dne 4. května 1947 skončila činnost mimořádných lidových soudů a Národního soudu, které byly zřízeny dekrety prezidenta republiky ze dne 19. června 1945. Tím byl splněn úkol zcela neobvyklý v československé justici.

V době platnosti retribučních dekretů došlo veřejným žalobcům u všech 24 mimořádných lidových soudů celkem 132 549 trestních oznámení, z čehož bylo vyřízeno 130 114 případů. V té době zůstalo nevyřízeno pouze 2 435 případů. Z počtu vyřízených případů veřejní žalobci zažalovali 38 316 případů před mimořádnými lidovými soudy a 4 592 případů podstoupili k dalším jednáním řádným soudům. Ve 40 534 případech bylo pro nedostatek usvědčujících důkazů upuštěno od dalšího stíhání. Tyto případy byly však z valné většiny předmětem trestního stíhání před okresními národními výbory podle tzv. malého retribučního dekretu.

Podle vynesených rozsudků bylo 713 osob odsouzeno k trestu smrti, z čehož bylo 475 Němců, 741 osob bylo odsouzeno k doživotnímu žaláři (z toho počtu bylo 443 Němců). K dočasným trestům na svobodě bylo odsouzeno 19 888 osob, přičemž v průměru měl trvat trest 10 let. Téměř ve všech případech, v nichž došlo k uložení trestu na svobodě, bylo rozhodnuto, že celý trest anebo jeho část, bude odpykána ve zvláštních pracovních táborech (oddílech).

Po únoru 1948 byl retribuční dekret obnoven a někteří činitelé, zejména však činitelé bývalé protektorátní správy, byli postaveni znova před soud. Poúnorová justice, ve smyslu vedoucí úlohy KSČ, plnila tak úkoly jí dané politickými změnami po únoru 1948 ve smyslu třídního pojetí. Obnovený retribuční zákon se tak stal represivním nástrojem KSČ při potlačování politické opozice. Kupř. zatímco Národní soud v roce 1947 zprostil J. Nebeského, bývalého vedoucího Národního souručenství, zcela viny, nebo byla prokázána jeho spolupráce s demokratickým odbojem, v prosinci roku 1948 byl J. Nebeský odsouzen za tutéž činnost k 12 letům žaláře. (Dne 19. března 1992 Nejvyšší soud v Praze zvrátil usnesení obnoveného retribučního soudu z roku 1948 a své rozhodnutí vrátil k roku 1947).

Činnost mimořádných lidových soudů a Národního soudu bezprostředně souvisela s problematikou tzv. kolaborace. Před soud měli být postaveni všichni činitelé, kteří slovem, písemem a jinak podporovali politiku nacistického Německa, spolupráci s Velkoněmeckou říší. Dekret prezidenta republiky byl časově omezen. Doba zvýšeného ohrožení republiky byla stanovena od 21. května 1938.

Národní soud vycházel při posuzování činnosti jednotlivých činitelů nejenom z retribučního dekretu, ale řídil se také mezinárodním právem. V roce 1940 vyhlásila československá vláda v Londýně válku Německu se zpětnou platností od září 1938. Jak okupace českých zemí v letech 1939 – 1945, tak zábor českého pohraničí (taktéž forma okupace) byly prohlášeny za okupaci válečnou.

Haagská mírová konference z roku 1907 se zabývala řádem o zákonech a obyčejích války pozemní a připravila tak podklad mezinárodního práva vztahující se i k okupaci. Obyvatelstvo okupované země bylo za války povinno formálně poslouchat nařízení okupanta, věrnosti však mu povinno nebylo. Podle haagské mírové konference měl okupant učinit opatření k zjednání veřejného pořádku na základě dosavadních zákonů. Dále bylo stanoveno, že justice, veřejná správa zůstává v zásadě v dosavadním působení. Obyvatelstvo bylo povinno poslouchat nařízení okupanta, pokud poslušnost nebyla v rozporu s povinností věrnosti svému státu. Výklad práva spočíval v poznání, že poslušnost vůči okupantovi byla nutná jen potud, pokud nebyla v rozporu s jeho věrností ke svému původnímu státu.

Proto také po roce 1945 nebyli stíháni občané, kteří za války pracovali nebo působili ve svých úřadech – úředníci, kteří vykonávali svůj úřad, zemědělci, kteří odváděli dávky, dělníci, kteří pracovali v továrnách nebo přímo ve zbrojovkách. Teprve, když někdo nad povinnost "normálního" občana působil ve prospěch okupanta více, porušil tak svoji mravní povinnost vůči svému národu a státu. Národní soud musel také přihlídnout ke skutečnosti, že Německo vedlo v letech 1939 – 1945 podle mezinárodního práva válku zločinnou, přičemž okupantský režim vynucoval násilím činnost, na kterou podle haagské konference neměl nároku. Haagská úmluva nepředpokládala takovou formu okupace, jaká byla realizována za druhé světové války, kdy se veškeré právo přeměnilo v bezpráví anebo kdy se stalo určujícím pouze německé (nacistické) právo a vše to, co se tomuto právu přičilo, bylo okupantem prohlášeno za protiprávní.

Dobový právní výklad nám však při posouzení tzv. kolaborace nepomůže, protože každé právo je ovlivněno svojí dobou. Činnost Národních soudů po roce 1945 vycházela z celkové politické atmosféry poválečného období. V činnosti Národních soudů se promítaly i zájmy politických stran a retribučních dekretů bylo využíváno i v boji o politickou moc. Proto rozhodnutí soudů o vině či nevině nemusejí být směrodatná pro historiky.

Historik k problematice okupace 1939 – 1945 nemůže přistupovat jako obhájce či prokurátor anebo jako soudce. Ke studiu předmětu musí přistupovat především jako odborník, který na základě kritiky pramenů a především na základě jejich znalosti analyzuje dějinný proces a vykládá ho i v souvislosti s mezinárodním a válečným vývojem.

Státoprávní změny, způsobené násilným obsazením českých zemí německými vojsky v březnu 1939, se osudově promítly v politickém útvaru – Protektorátu Čechy a Morava. Klíčová otázka – 15. březen 1939 – měla svoji podstatu nejen ve vývoji vnitřním, ale především v momentech zahraničně politických. Okolnost, že došlo k vnějšímu zásahu do struktury jiného státu způsobem charakteristickým pro 15. březen 1939, se zpětně odrazilo v dalších proměnách veřejně politického života.

15. březen 1939 byl důsledkem Mnichova 1938. Způsob obsazení Čech a Moravy byl násilný, byl součástí nacistické expanzionalistické politiky, ale v důsledku osudné noci ze 14. na 15. březen byl proveden jiným způsobem než přepadení Polska o půl roku později. Způsob obsazení Čech a Moravy také vtiskl charakter okupačnímu období, i když jako Damoklův meč se nad českým národem vznášel jiný způsob nacistického řešení. Nikdo si nedělal iluze, že by po vítězné válce, ve které by vyhrálo nacistické Německo, nastala germanizace českého prostoru a lidí. Proto si 1. září 1939, a se to zdá sebevíce kruté, český národ oddychl. Válka vzbudila naději na porážku nacistického Německa. Nápis, který se při přepadení Polska objevil na zdi Olšanských hřbitovů, byl více než charakteristický: "Holiči, vstávejte! Německo je namydleno!".

Zvláštností vývoje byla skutečnost, že okupací byl vnášen do evropské politiky jev, který se konstitoval v aktivismus, po válce označovaný jako kolaborace. Termín kolaborace byl přenesen do našeho prostředí francouzským slovem "collaboration", "collaborateur", přičemž český překlad "spolupráce", "spolupracovník" měl ve významu okupačního období pejorativní podtext. Čechy a Morava měly v tomto ohledu – nehledě na vývoj v obsazeném Rakousku – bezesporu primát.

K obdobnému vývoji došlo pod vlivem válečných událostí i v jiných státech okupované Evropy – od Francie až po Sovětský svaz. Nelze opominout, co bylo obecné a co zvláštní v politickém vývoji jednotlivých zemí. Nicméně však v žádné okupované zemi nebyl vývoj shodný s vývojem Protektorátu Čechy a Morava. Jisté, i když nepřesné srovnání, snese porovnání Petainovy vlády ve Vichy, ale i zde se neobjevuje to, co vytváří veliké drama české-

ho okupačního období: Spolupráce vrcholných činitelů české protektorátní správy – A. Eliáše a E. Háchy – s E. Benešem v letech 1939 – 1941. Zde mohli protektorátní činitelé vyjadřovat svobodně své názory a zde je třeba také nacházet klíč k rozřešení složité otázky okupačního vývoje. Spolupráce s okupačním režimem byla formou taktiky k dosažení vyššího cíle: obnovy Československé republiky. Depeše mezi Prahou a Londýnem na tuto skutečnost ukazují jednoznačně. Zatímco gen. A. Eliáš náležel mezi přední představitele ilegální odbojové organizace Obrana národa, z počátku byl dokonce v tzv. radě starších této ilegální skupiny a byl napojen i na jiné složky rezistenčního hnutí, u E. Háchy by byla situace jiná. Byl ”pouze” v kontaktu s E. Benešem, a to především přes A. Eliáše nebo Z. Bořka Dohalského. A chceme nebo nechceme, byl to odbojový čin.

Když 14. března 1939 E. Hácha odjížděl do Berlína, bylo již Slovensko samostatné. Naivně se domníval, že se v Berlíně bude řešit slovenská otázka. Bylo mu však předestřeno řešení ”české otázky” ve smyslu nacistické politiky, na které nepřistoupit by podle E. Háchy znamenalo vražednou válku. Po Mnichovu 1938 byla německá vojska vzdálena od Prahy 50 – 60 km (Mělnicko, Litoměřice), od Brna pak byla vzdálena pomnichovská hranice necelých 20 km.

Háchův vývoj v okupačním období tvoří tři základní etapy, a to 1939 – 1941, 1941 – 1943 a 1943 – 1945, přičemž základním předělem let 1941 – 1943 je rok 1942 – druhá heydrichiáda. V období 1939 – 1941 lze vysledovat jeho úpěnlivý zápas za udržení života českého národa v daných podmínkách Hitlerova výnosu ze 16. března 1939. Jeho postoje byly dány i jeho spolupracovníky, jimiž byli A. Eliáš a J. Havelka. Zatčením Eliáše a posléze jeho popravou (19. červen 1942) a zatčením Havelky se snažila okupační správa zlomit Háchův odpor a využít ho jako reprezentanta české politiky při uplatňování svých záměrů. Bylo to nejenom zatčení jeho nejbližších spolupracovníků, ale také stanné právo – 1941, 1942 – popravy českých vlastenců, které demonstrativně uplatňovaly ve smyslu teroru nadvládu nacistické moci nad českým národem. Tyto faktory vtiskly Háchově politice faktor totálního ústupu, loajality, který přecházel v předstíraný nebo i vážně míněný aktivismus. To byl již duševně vyčerpán, byl neschopný jakéhokoliv odporu. Vrcholem všeho byl atentát na R. Heydricha se všemi důsledky, které po něm následovaly. Háchovi dal Hitler 9. června 1942 při pohřbu Heydricha zcela nezakrytě své stanovisko: buď se najdou atentátníci anebo dá ještě během války český národ ze svého území vystěhovat a jméno českého národa bude vymazáno z mapy Evropy. Jako názorný příklad vymazání z Evropy nacistická politika realizovala akci v Lidicích 10. června té-

hož roku, což K. H. Frank – státní sekretář úřadu říšského protektora – Háchovi varovně připomenul.

Bylo to v době, kdy se u Háchy projevovala silně jeho nemoc, která vyvrcholila v období 1943 – 1945. Stala se z něho fyzická troska. Nacistická správa se snažila za každou cenu zachovat Háchu při životě, nebo vytvářel iluzorní quasi legalitu protektorátního režimu. Tato quasi legalita se také stala součástí nacistické propagandy. Pro okupanta byl daleko výhodnější Háchův život, než jeho zatčení v roce 1941. Vždy R. Heydrich přišel na jeho kontakty se Z. Bořkem – Dohalským a v rámci stanného práva mohl uplatnit i jiné řešení. Chtěl ho však dostat "na kolena". Za okupace se totiž popravovalo i za daleko menší delikty. Jen poslouchání zahraničního rozhlasu bylo trestáno smrtí.

Je zcela pochybené dávat pod společný jmenovatel loajalitu, aktivismus, programovou kolaboraci, český fašismus. Používáme-li poválečného pojmu kolaborace, nelze uplatnit při jejím objasnění třídní pohled. Jedná se totiž o politický proces, který v sobě zahrnuje všechny politické proudy dřívějšího vývoje, dále i všechny sociální skupiny, který nelze odloučit od politického, sociálního, geografického, mravního, sociologického, politologického a historického zkoumání. Každý český fašista byl zároveň kolaborant, ale každý kolaborant nemusel být fašistou. Čeští fašisté tvoří zvláštní kategorii českého proněmeckého (pronacistického) aktivismu a svým působením se snažili vydělit i z českého národa (skupina Vlajka aj.). Jinak bychom nepochopili rozdíly mezi J. Rysem Rozsévačem – vůdcem fašistické skupiny Vlajka – a reprezentantem programové kolaborace E. Moravcem.

Bylo by zcela zcestné tvrdit, že za války kolaboroval celý národ. Nejtěžší je při zkoumání okupačního období veřejně politického života určit anebo poznat "existenční minimum" (hranici, mez), jehož překročení znamenalo aktivní podporu okupačního režimu. V jistém smyslu se o vymezení hranice pokusil E. Beneš v depeši do Prahy koncem srpna 1939, ale tato depeše byla odeslána ještě v předvečer otevřeného válečného konfliktu.

Neznámým tématem okupačního období je způsob propouštění z nacistických věznic a koncentračních táborů. Zatímco známe přibližnou statistiku vězňených a popravených vlastenců, předmětem našeho zájmu se nestalo propouštění z vězení. Za těžké politické ústupky protektorátní reprezentace se podařilo dostat jedince i celé kolektivy z koncentračních táborů, a již to byli vysokoškolští studenti z akce 17. listopadu 1939, zatčení rukojmí z Albrecht der Erste, zatčení demonstrantů z 28. října 1939, žáci kladenské a roudnické školy, členové Soko-

la aj. Byla to politika tzv. Kuhhandlu, kterou prosazovala okupační správa. Za telegram A. Hitlerovi v roce 1940 přislíbil říšský protektor K. von Neurath Háchovi propuštění 150 vysokoškolských studentů z koncentračního tábora Sachsenhausen, zatčených 17. listopadu 1939. Telegram byl odeslán a příslušný počet studentů byl propuštěn. Do března 1943 byli propuštěni skoro všichni vysokoškolští studenti, až na několik jedinců, kteří byli v jiných koncentračních táborech. Po zatýkací akci Sokolů 11. října 1941 (bylo zatčeno asi 1500 sokolských funkcionářů) byla propuštěna po úpěnlivé Háchově prosbě menší část zatčených – asi kolem padesáti – koncem května a počátkem června 1942 z koncentračního tábora v Osvětimi. Jistě že se jednalo o známou ”drobečkovou politiku”, ale v tomto případě byly v sázce lidské životy. Politické prohlášení považovala protektorátní reprezentace za ”cár papíru”, podstatná pro ni byla záchrana životů. Politika menšího zla, která je vlastní každému totalitnímu období, se tak uplatňovala i v letech okupace.

Háchova koncepce vycházela z pojetí, že kromě okupanta byl na českomoravském území také český národ. Tento národ se snažil zachránit způsobem jemu vlastním. Národ však jako celek byl diferencován. Jeho součástí byl odboj, který tvořil jeho mravní páteř.

Okupace se stala zkušebním kamenem národní etiky. Přinesla mnoho příkladů statečnosti, obětavosti, odvahy i předstírání, ale také malomyslnost, vzájemnou nedůvěru, slaboštví, strach, vyčkávání, snahu přežít, ba i zradu, udavačství, antisemitismus a cílevědomou spolupráci s nacistickým režimem. Permanentní zatýkání, psychóza strachu a vzájemného podezírání, exemplární popravy vlastenců – to vše mělo demoralizovat, rozložit a decimovat český národ, odvrátit ho za cenu nejvyšší brutality od nadějí svobody a vytvořit tak předpoklady pro využití ekonomického a zbrojního potenciálu Čech a Moravy pro potřeby wehrmachtu, Velkoněmecké říše. To byl nacistický cíl po dobu války. Po ní měla nastat germanizace českého prostoru a lidí, a to ve smyslu pojetí R. Heydricha.

Jediným řešením existence českého národa byla porážka nacistického Německa. Shakespearovská otázka ”to be or not to be” byla tak vyřešena porážkou Hitlerovy III. říše ve prospěch českého národa. Formou boje proti okupantovi bylo též předstírání, jak to bylo také po válce přisouzeno A. Eliášovi pod označením wallenrodismu.

Historikovi se mnohdy velice snadno posuzují v klidu a po uplynutí delší doby, s odstupem času a nad množstvím materiálu činy těch politiků, kteří se museli rozhodnout rychle a na základě jen neúplné znalosti situace, jak ovšem také jinak býti nemohlo. Proto historik

nemůže soudit, ale jen vysvětlovat příčiny a zákonité následky historických událostí. V tom je rozdíl mezi politikou jako akcí a historií jako vědou.

Problémům českého aktivismu – kolaborace – byla z historického hlediska věnována zcela nedostatečná pozornost, zatímco francouzští historikové jsou v poznání vichystického období mnohem dál. Pokud francouzsko – česko – slovenský seminář, který je věnován problematice druhé světové války, okupace a odboje přispěje k poznávacímu procesu veřejně politického života té doby, budu velmi rád. Naše historiografie může tak navázat na přerušenu diskusi o této problematice před více než dvaceti lety a přispět tak k poznání této složité problematiky i v evropském kontextu.

Použitá literatura:

- ARON, A.: The Vichy Regime 1940 – 1944. London 1958
- BRANDES, D.: Die Tchechen unter deutschen Protectorat. *München und Wien*, 1, 1969
- BROSZAT, M.: Faschismus und Kollaboration in Ostmitteleuropa zwischen den Weltkrieg. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 1966, č. 3
- JANECEK, O. a kol.: Z počátků odboje. Praha 1969
- MANDLER, E.: Realismus a radikalismus. *Tvář*, 1969, č. 1
- Týž: Naše světové stíny. *Tvář*, 1969, č. 6
- PAFF, J.: Kolaboranti mezi námi, tradice nebo komplex. *Svědectví*, r. 11, č. 41
- PASÁK, T.: Pod ochranou říše. Stránkový obtah rozmetané sazby připravované knihy. Praha 1970
- Týž, Generál Eliáš a problémy kolaborace. *Dějiny a současnost*, 1968, č. 6
- Týž: Gen. Eliáš a odboj. Praha 1991
- Týž: Zápasy primátora O. Klapky. Praha 1992
- Týž: JUDr. Emil Hácha. V tisku, 1993
- Týž: Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v českých zemích z let 1939 – 1945. Praha 1980
- Týž: Vývoj Vlajky v období okupace. *Historie a vojenství*, 1966, č. 5
- Týž, ELIÁŠOVÁ, J.: Depeše mezi A. Eliášem a E. Benešem za druhé světové války. *Historie a vojenství*, 1968, č. 2
- TESAR, J.: Záchrana národa a kolaborace. *Dějiny a současnost*, 1968, č. 5

Týž: Účtování s ďáblem. *Dějiny a současnost*, 1968, č. 5

TAPIE, V.L.: Le protectorat de Bohème – Moravie sous l'occupation allemande. *Revue historique*, 1971